

משה – חכם או נביא?

יש כאן דיון בדמותו של משה רבנו בתור גדול הנביאים
מחד גיסא, והאזם שהוריד את החכמה הא-להית שנתורה
לעולם הזה מאידך גיסא, ובקשר בין נבואה לחכמה בכלל.

פרק א – גדולתו של משה רבנו

אמר ר' יוחנן: אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על-גבור ועשיר וחכם ועניו, וכולן ממשנה. גבור... דכתיב: "ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם", ותניא: הלוחות – ארכן ששה, ורחבן ששה, ועבין שלשה. עשיר – "פסל לך", פסולתן שלך יהא. חכם, רב ושמואל דאמרי תרוייהו: חמשים שערי בינה נבראו בעולם, וכולם נתנו למשה חסר אחת, שנאמר: "ותחסרהו מעט מא-להים". עניו, דכתיב: "והאיש משה עניו מאד".
נדרים לח ע"א

משה רבנו היה הנביא הראשון שקם לעם ישראל בהיותם עם. במקומות רבים בתורה ובחז"ל הוא מתואר כמעין אבטיפוס לנביא, כמו שנאמר "נביא מקרבך מאחיק כמוני"¹, ולא עוד אלא שהוא היה גדול הנביאים – "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים"². בעם ישראל קמו נביאים ונביאות במספר עצום במשך הדורות³, ורק משה היה ראוי להוריד את התורה, ולהופיע בה כנביא המרכזי.

ייתודו של משה ביחס לכל הנביאים האחרים ניכר במספר תכונות: מצד ענוותנותו – כמוכא בגמרא לעיל. מצד חכמתו הא-להית – כפירוש רש"י על הפסוק "חכם לב ייקח מצוות"⁴ – "זהו משה רבנו...", ובפירושו על הפסוק "עיר גיבורים ייקח חכם"⁵ – "זה משה רבנו, שעלה לבין המלאכים גיבורי כח". מצד

1. דברים יח טו

2. דברים לז י

3. "הרבה נביאים נתנבאו לישראל כיוצאי מצרים, ואמרי לה כפלים כיוצאי מצרים" (מגילה יד ע"א).

4. משלי י ח

5. משלי כא כב

מידותיו המזוככות – “אמר הקב”ה: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם כך, חיך! אתה תרעה צאני ישראל”⁶. הרמב”ם כותב על משה “שלא נשארה לו מחיצה שלא קרעה”⁷. אצל משה תיקון השכל והמידות היה שלם, ולכן ביקש לראות את כבוד ה'. ואולם, בהיותו שכל בתוך גוף לא ניתן לו לראות זאת – “כי לא יראני האדם וחי”⁸. עוד כותב הרמב”ם על היחס בין הנביאים למשה רבנו:

שנאמין כי הוא אביהם של כל הנביאים, אשר היו מלפניו ואשר קמו מאחריו – כולם הם תחתיו במעלה. והוא היה הנבחר מכל מין האדם, אשר השיג מידיעתו יתברך יותר מכל מה שהשיג או ישיג שום אדם, שנמצא או ימצא. הקדמה לפרק חלק העיקר השביעי.

משה גדול מכל אדם בהשגתו הא-להית, ולא דומה מעלתו למעלת שום נביא לפניו או לאחריו. ראה לכך היא עובדת היותו היחיד שעלה לבין המלאכים והעז להתווכח איתם⁹.

בהקדמה לפרק חלק מונה הרמב”ם ארבעה הבדלים בין משה לשאר הנביאים – וזוהי תמצית הדברים על-פי הבנתי:

- משה דיבר ישירות עם הקב”ה ולא על-ידי אמצעי.
- כל נביא מקבל את הנבואה בחלום בלבד, ומשה מקבל נבואה בכל מצב – גם כשהוא ער לגמרי: “אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתוודע בחלום או דבר בו... לא כן עברי משה... פה אל פה אדבר בו”¹⁰.
- כל נביא יוצא מגדרו הפיזי והנפשי כשהוא מתנבא, ומשה עמד זקוף ובמודעות מלאה במשך כל זמן קבלת הנבואה – “נדבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו”¹¹.

6. שמות רבה ב

7. שמונה פרקים לרמב”ם פ”ז:

וכאשר ידע משה רבינו שלא הייתה לו מחיצה שלא קרעה, ושכבר נשלמו בו מעלות המידות כולן והמעלות השכליות כולן – יבקש להשיג ה' על אמיתת מציאותו הואיל ולא נשאר מונע, ואמר: “הראני נא את כבודך”, והודיעו יתעלה שאי אפשר לו, בהיותו שכל מצוי לחומר, רצוני לומר: כאשר הוא אדם, והוא אומר: “כי לא יראני האדם וחי”. הנה לא נשארה בינו וכין השגת ה' על אמיתת מציאותו אלא מחיצה אחת בהירה, והוא השכל האנושי הבלתי נבול.

8. שמות לג ב

9. ראה שמות רבה פרשה כח ד”ה ומשה עלה.

10. במדבר יב רח

11. שמות לג יא

- כל הנביאים לא מתנבאים כרצונם, ומשה התנבא בכל זמן שרצה. לרונגמה, אלישע הכין עצמו על-ידי ניגון¹², אך משה – "עמדו ראשמעה מה יצווה ה' לכם"¹³.

נראה שניתן לחלק את מעלותיו של משה (וכן ניתן לחלק את מעלותיהם של כל בני האדם, הנביאים והאבות הקדושים בכללם) לשני תחומים: מבחינה שכלית היה משה מתוקן ומוכשר לקבל את כל האורות והשפע שה' נתן לו, והגיע למדרגת השלמות האנושית, ככל שאדם יוכל אי פעם לשאוף אליה. אין הכוונה לסתם ידיעה בענייני העולם הזה – כמו שהייתה באופן מושלם לשלמה המלך, ולא למשה¹⁴ – אלא לידיעה א-להית פנימית ועמוקה במציאות. מתוך כך נובע העניין השני, שלנבואת משה לא הייתה הגבלה חיצונית או חסרונות שעלולים למנוע את הנבואה, עד כדי כך שעל-פי דברי הרמב"ם לא הייתה שעה שבה לא יכול היה לקבל נבואה. במילים אחרות – משה יכול היה לקבל נבואה בכל זמן שרצה, מכיוון שנבואתו איננה מוגבלת, בניגוד להתגלויות לשאר הנביאים שהיו מוגבלות לפי אישיותם. "אין שני נביאים מתנבאים בסיגנון אחד"¹⁵, ועל כן היו חלקיות בכהירות המראה: "כל הנביאים מתנבאים ב'כה אמר ה' ומשה רבנו ב'זה הדבר"¹⁶.

פרק ב – היחס בין חכמה ונבואה

ההכרה, שהפילוסופיה נובעת מישראל קשורה היא בדעה שניה, ע"ד יחש הנבואה והשכל האנושי. להסוברים שהנבואה והשכל קשורים הם זה בזה, מוכרחים אנו לומר מזה, שאנחנו רואים שהידיעות הא-להיות והשפעת הנבואה תופשות כ"כ חלק גדול בערכם של ישראל, שגם השכל האנושי ופיתוחיו יעשה פרו כקרב ישראל בצורה חשובה ביתר שאת. אמנם ההכרה האומרת, שהשכל האנושי אין לו עניין בתיאוריו עם הנבואה, ויותר ממה שהוא מועיל הוא מזיק להתפשטות השפעתה העליונה של הנבואה, היא מתכבדת באמרה, שהנטיה הא-להית אל אור הנבואה לא נתנה מקום לתיאוריה הפילוסופית להתפשט באומה, כי תמיד נשאה כנס"י עיניה למרומים לשאיפות והכרות עליונות. אמנם ודאי שהטוב התמציתי של השכל האנושי, שהוא עיקר היסוד הפילוסופי, מאיר

12. מלכים ב ג טו

13. במדבר ט ח

14. עיין רד"ק מלכים א ג יב, ועוד נרחיב על כך בפרק ד העוסק בסיבה לכך שמשה הוא אבי הנביאים.

15. סנהדרין פט ע"א

16. לקח טוב במדבר קלז ע"ב ר"ה "מה כתיב למעלה"

באומה בעומק נשמתה בצורה של גילוי שכינה ושפעת רוח הקודש של יחידי הסגולה. אורות, אורות ישראל וטו

כשבאים אנו להתמודד עם היתס בין הנבואה לחכמה, עלינו לשאול ראשית – מה ההבדל ביניהן.

ובכן, את ההבדל בין המושגים הללו נוכל להבין מתוך הבנת ההבדל שבין פרטים לכלל. במציאות ישנם שני סוגי התייחסות וניהוח: ישנה התייחסות שמסתכלת על המצב בכללותו. אדם עם יחס שכזה עלול שלא להבחין בפגמים קטנים במושא ביקורתו, אך גם לא בהתקדמות קטנה. דרך אחרת היא התייחסות פרטית לכל דבר בפני עצמו. ההסתכלות המכלילה באופן השלם שלה שייכת לעולם הבא שבו אין פירוד כלל – הסתכלות אידיאלית שבה "ה' אחד ושמו אחד"¹⁷, ואילו ההסתכלות המפרידה שייכת לעולם-הזהה התחתון, שבו ההתייחסות היא על-פי פרטים, ופחות על-פי ראיית המכלול. בעולם-הזהה אין אפשרות ללכת למכולת ולבקש 'אוכל', צריך לבקש חלב, לחם או מוצרים אחרים באופן מפורט.

הנבואה התייחסה תמיד למציאות קלוקלת בעם ישראל, אך לא הציעה דרכים מפורטות להתמודד עם תחלואי העם במשך הדורות. הנבואה היא הבטה ממעלה, ממקום מתוקן לגמרי שאין בו קלקול. בנוסף לכך, במקום זה אין כלל פירוד, ולכן הנביאים אינם עוסקים בדרך כלל בפרטים הקטנים של העולם-הזהה, ומדברים על מושא נבואתם בכללותו. גם כשהנביאים דיברו על פרטים, הם ראו זאת ממקום גבוה יותר, ועל כן סגנונם הוא פעמים רבות אידיאלי ושירי¹⁸.

לא זו אף זו שלנביא אסור להיות בעל פגמים, כדוגמת ישעיה שאומר על עצמו "כי איש טמא שפתיים אנכי", ומיד המלאך נוטל גחלים, נוגע בפיו ומתקן אותו – "הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחטאתך תכפר"¹⁹. כשנביא נשלח להתנבא אין אפשרות שהוא יהיה נתון בטומאה, במצב נמוך. הוא צריך לבוא ממעלה, ולומר את הדברים בצורה מדוממת מכולם.

חכמה, לעומת זאת, מתייחסת לכל פרט במציאות. חכם הוא מי שלוקח כל פרט ומתבונן בו לעומק, ומנסה לתקן את העולם הזה מתוכו, ולא מחוץ לו. כך, חוזר במשנה ובגמרא פעמים רבות הביטוי "מפני תיקון העולם". רצו חכמים

17. שם

18. כדוגמת שירת הים, עליה נאמר: "שלא ראו יחזקאל וישעיה" (מכילתא דרשב"י טו ב), או שירת רבורה הנביאה ושירת חנה.

19. ישעיהו ו, ו, וראה כלה רבתי ו, ד, משם משמע שהגחלים היו תיקון ללשונו של ישעיהו: חנו רבנו, על שלשה דברים נענש ישעיה, על שקראן זרע מרעים, וקראן בני עוננה, זרע מגאף, שנאמר ואתם קרבו הנה בני עוננה זרע מגאף; ומנין שנמחל לו? שנאמר: 'ויגע על-פי ויאמר, הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחטאתך תכופר'.

לתקן את העולם הן מבחינה רוחנית – שקיום המצוות יהיה נכון יותר וחי – ולכן נקראו "אנשי גבול"²⁰, שמתקנים גבולות וסייגים, והן מבחינה גשמית, שהרי כידוע "חסה התורה על ממונן של ישראל"²¹, והרבה מתקנות חז"ל באו להקל עלינו גם בתחום החומר והכלכלה, ענייני העולם הזה²².

כלומר, נבואה מתבוננת במציאות בפרספקטיבה עליונה וחיצונית. הנבואה מדברת על המציאות בכללות, ומצביעה על פגמים (נבואות תוכחה) או תיקונים (נבואות נחמה) במציאות. חכמה, לעומת זאת, באה לתקן את הדברים מפנימיותם באופן פרטי, באמצעות תיקון כל פרט בנפרד והצעת פתרונות נקודתיים לדברים.

אמר רבי אבירמי דמן חיפה: מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים. אטו חכם לאו נביא הוא? הכי קאמר: אף-על-פי שניטלה מן הנביאים, מן החכמים לא ניטלה... א"ר יוחנן: מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולחינוקות.

בבא בתרא יב ע"א

הכי קאמר: אף-על-פי שניטלה נבואת הנביאים, שהוא המראה והחזון, נבואת החכמים, שהיא בדרך החכמה, לא ניטלה – אלא יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם. רמב"ן בבא בתרא יב ע"א ד"ה א"ר יוחנן

ממקורות אלו עולה שאמנם, למרות הבדלי הסגנונות בין חכם לנביא, חכם גם הוא נביא, אבל במובן אחר: היכולת שלו לחדש הלכות וליישם את דבר ה' הלכה למעשה, מקבילה לנבואה, שתפקידה להמשיך את דבר ה' לתוך העולם-הזה. חכמים המשיכו לאורך הדורות לפתח את התורה, לגלות את רזיה וצפונותיה, ולהוריד לעולם עוד רעיונות וחיידושים נוספים. ואולם, כפי שראינו אופן גילוי דבר ה' שונה בין נבואה לחכמה.

פרק ג – מי עדיף?

לאחר שהגדרנו את ההבדלים שבין חכמה לנבואה, צריך להבין איזו מדרגה גדולה יותר – מדרגת החכמה או הנבואה. בדרך זו נוכל ללמוד מה היא דרך ההתייחסות הנכונה למציאות.

20. ושם כבעולם הבא, כוללת ההסתכלות הכוללת גם אבתנה בדקויות הפרטים.

21. ילקוט שמעוני תרומה רמז שסט

22. אחת המפורסמות שבהן היא תקנת הפרוזבול של הלל, שעלידה לאחר שנת השמיטה לא נשמטים חובות, וכך אנשים לא יימנעו מלהלוות לעניים.

"גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון"²³. הבית השני, שבו אין נבואה, והדמויות הרומינטיות בעם הם החכמים²⁴, והם מנהיגיו, דווקא כבודו גדול יותר. צריך להבין, למה אף-על-פי שנקרא משה "אבי הנביאים" ונודעת גדולתו, ונגאלו ישראל ממצרים דווקא על-ידי הנבואה²⁵, ועוד – שתחילת בניית עם ישראל הייתה על-ידי ההתגלות הנבואית – למרות זאת הועדפו בהמשך החכמים, וכך יש להבין במה מדרגת החכמה גדולה ממדרגת הנבואה.

אמר אמימר: וחכם עדיף מנביא, שנאמר: "ונביא לבב חכמה", מי נתלה במי? הרי אומר: קטן נתלה בגדול.

דברי הגמרא מוסברים על-ידי הרב קוק:

הנבואה ראתה את זרם הקלקלה הגדולה של עבודה-זרה בישראל ומחתה נגדו בכל עז, את הדרת נעם ה' אחד א-להיו ותתארהו בכל יופי וזהר. אורות, זרעונים, 'חכם עדיף מנביא'

אך, ממשיך הרב ומבאר שהנבואה לא ראתה איך כל הנימים הדקים מצטרפים לעניין אחד, ולא התמודדה כביכול עם המשגים של העם. לכן נפלה הנבואה עם חורבן הבית, והוחלפה בחכמה, שנצרכה בכדי לשמור את העם ב"ד' אמות של הלכה"²⁶.

במשך הזמן הרב התגבר עסק החכמים על עסק הנביאים והנבואה נסתלקה, ארכו הימים והכללים החלו להתרופף, ובלעו בהפרטים לא יראו החוצה. על כן באחרית הימים שצמיחת מהלך שיבת אור הנבואה יתחיל להופיע, "אשפוך את רוחי על כל בשר"... עד אשר לא כפרי-בסר כי אם כביכורים מלאים טל וחיים יצאו הניצוצות של התחלת אור הנבואה מגרתיקם, וזו תכיר בכללה את גודל פעולת החכמה.

הנבואה מתבוננת, כפי שהזכרנו, במהלכים בגדול, מלמעלה. חכמה עדיפה ממנה בזה שהיא שמה גדרות וגבולות. הנביאים לא עמדו בפרץ בפני ישראל, והשכינה עברה לשרות בתחום הסגור והמצומצם של ד' אמות של הלכה. לעתיד לבוא תגבר הכמיהה להסתכלות נבואית כוללת על המציאות, ולא רק על פרטי עניינים מסוימים. הכמיהה לנבואה תתחדש. אז יוכן איך חכמה ונבואה יכולות לגור בכפיפה אחת ולהתאים זו לזו. על כן "חכם עדיף מנביא", משום שהחכם

23. חגי ב ט

24. הזוגות, בעלי המשנה, התלמוד, וכו'

25. עיין קהלת רבה ו

26. ברכות ח ע"א:

מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה.

לא מרחף מעל, כנוגע ולא נוגע, אלא מתקן הכל מבפנים. בזה החכמה עדיפה מהנבואה, שכן על-ידיה אנו יכולים לבחון כל דבר וכל עניין במציאות באופן פרטי – ולא להתעלם משום נגע, קטן או מצומצם ככל שיהיה – בדיוק מרבי. כשאנו רוצים לדעת הלכה ספציפית, בהלכות תפילין לדוגמה – נלך לחכם שיפסוק לנו, כשם שכדי לבנות עיר נפנה למהנדס ובנאים, ולא למשוררים.

כל עוד עמד בית המקדש על מכונו, הרמה הרוחנית של עם ישראל הייתה גבוהה והתיים היו אידיאליים – הייתה אפשרות לראות את הדברים בפרספקטיבה עליונה, א-להית, בנבואה. כשנחרב בית המקדש, ופסקו המלוכה והנבואה, ההנהגה של עם ישראל הוכרחה לרדת ולהתעסק בפרטים. עניין זה נמשך כל אלפיים שנות הגלות – חכמים תיקנו תקנות, גזרו גזירות, והחזיקו קהילות על-ידי הפיכת החיים ליותר דקדקניים ומלאים בקיום של פרטים קטנים, פרטי הלכות ומנהגים – מה שהחזיק את עם ישראל בגלות של אלפיים שנה, למרות היותם "עם מפוזר ומפורד" לכאורה.

יוצא מכאן, שחסרונה של הנבואה נעוץ ביתרונה, שכן היא מופיעה ממקום גבוה יותר, אך החכמה צומחת ממטה למעלה, ובעזרתה מתאפשר לנו יותר להתמודד במציאות העולם הזה.

השל"ה מבאר יתרון נוסף של חכם על פני נביא:

וזהו ביאור דברי רז"ל 'חכם עדיף מנביא'... שאין נביא עתיד לחדש דבר... אם לא הוראת שעה על-פי נביא... אמנם מבחינת החכמה, אז החכמים הבינו דבר מתוך דבר כפי בחינת נשמתם מה שהשיגו כבר במעמד הר סיני.²⁷ מסכת שבועות עמוד התורה

כלומר, חידושו של החכם מתקיים לעד, ואילו הנביא לא יכול לחדש אלא בהוראת שעה – כשהדברים נצרכים לעת זאח בלבד – אולם כשלא יהיה בהם צורך הם יתבטלו. החכם יציב, יודע לנתח כל פרט במציאות, משיג בשכלו את המדרגות כולן, ולכן יכול לחדש הלכות וגזירות, גם אם לא נתקנו עד ימינו. הנביא לעומת זאת, מכיוון שהוא מתייחס למציאות גבוהה מאוד, דווקא דבר זה גורם לפעמים לחוסר קונקרטיזציה ואי-יחס למציאות העכשווית הפרטית.

27. יכול להיות שההשגות משרש נשמתם הן הלכה למשה מסיני והמידות שבהן חכמים דרשו את התורה, ואכמ"ל.

אולם במשך הדורות עיקר ההופעה הא-להית הגלויה הייתה ביד הנביאים, וכל מי שרצה לדרוש א-להים בא אליהם. הנביאים היו הבסיס הרוחני במשך התקופה הקרוכה ביותר לשלמות בחיי עם ישראל, תקופת בית המקדש.

אמר הקב"ה: אם שמעתה דבר מפי קטן ישראל והנייך, לא יהא בעיניך כשומעו מפי קטן, אלא כשומעו מפי גדול; ולא כשומעו מפי גדול, אלא כשומעו מפי חכם; ולא כשומעו מפי חכם, אלא כשומעו מפי נביא; ולא כשומעו מפי נביא, אלא כשומעו מפי רועה – ואין רועה אלא משה.

ירושלמי סנהדרין פ"י ה"א

עם חורבן הבית וירידת הדורות, פסקה הנבואה וירדה ממדרגתה. כוח ההנהגה והחידוש ניתן לחכמים, שכן על-מנת לשמור על עם ישראל בגלות היה נחוץ להתבצר בחומות של פרטי מצוות.

יתרון נוסף בנבואה על פני החכמה הוא שהנבואה נאמרת "מתוך" המקום שאותו היא מתארת. הנביא שרוי במדרגה שאותה הוא מבטא. לעומת זאת החכמה דנה בנבואות לכל דרגותיהן, אך חכם לא יכול להתעלות בעצמו מעל העולם-הזה למקומות שבהם נביא נתון, ולקבל את השפע הא-להי שבמדרגה זו. חכם יכול רק לדבר על מדרגות הנביא, להסבירן בשכל וללמוד מהן.

נמשיל עניין זה לפועל, שעובר במפעל גדול וחשוב: אמנם הוא אינו זוכה לראות את משרד המנהלים, אך הוא נמצא בתוך המפעל כל יום, ומרגיש קשור למקום עבודתו ולו בצורה בסיסית ביותר. לעומתו, אם יבוא אורח מבחוץ, גם אם יערוך סיור בכל המשרדים והמחסנים, לא תהיה לו שום שייכות למפעל – הוא זר לחלוטין.

הנביא משול לעובד במפעל שאיננו תופס הרבה, אבל נמצא בפנימיות הדברים ותופס דברים לעומק. חכם לעולם לא יהיה 'בתוך הדברים', הוא תמיד יהיה מבחוץ באופן יחסי לנביא, כמבקר. הוא יוכל ללמוד, לדעת ולהבין גם את הדרגות העליונות ביותר בתורת הסוד, אך מידת שייכותו להן תהיה מוגבלת.

לסיכום, תפקיד החכם הוא להתמודד, בהלכה ובדקדוק מעשי, עם מציאות העולם הזה. הוא אמנם מבין בשכלו גם את מדרגות הגילוי הא-להי העליונות, אולם להשיגן בעצמו לא יוכל. לנביא יש אחיזה רק במדרגה מסוימת, אבל הוא חי במדרגה זאת, מתנבא ויונק ממנה ישירות. לעומת זאת, הוא לא יכול לתקן את חסרונות העולם הזה בצורה פרטנית. כאשר עם ישראל ירד ממעלתו הרוחנית, הלכה הנבואה והתמעטה עד שפסקה, ועד שבתקופת בית שני רק החכמים ואנשי כנסת הגדולה יכלו להנהיג את העם.

כרם, היהדות – ראשיתה בנבואה, התגלויות א-להיות אל האבות הקדושים ואל משה רבנו היו ומהוות אבן יסוד בקשר שלנו עם הקב"ה.

פרק ד – מדרגת משה רבנו

ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אשר ידעו ה' פנים אל פנים.

דברים לדי

וזו כמו שאמרו "חכם עדיף מנביא", והיינו מסתם נביא, אבל מדרגת משה ומדרגת יהושע היו מיוחדים שהם כפני תמה וכפני לבנה, ובודאי מעלתם על מעלת התכמה, ובמדרגתם נכללת התכמה מצד צילוי מדרגת מהר"ל דרך חיים על מסכת אבות כ נבואתם.

ראוי לברר בשל מה נחשב משה רבנו כגדול הנביאים, שכמוהו לא קם וגם לא יקום?

לעניות הבנתי ניתן לענות על שאלה זו בכמה רבדים. הרובד הבסיסי הוא שמשה הוא למעשה הנביא הראשון שקם לעם ישראל בתור עם. בחירתו של משה נבעה במידה מרובה מכך שהייתה לו התבטלות לכלל ישראל – "והאיש משה ענו מאוד מכל האדם אשר על פני האדמה"²⁸, ועוד שחז"ל רואים במשה את ה"רועה נאמן" שמחפש כל כבשה מהעדר ולא נוטש אף אחת – כזה מנהיג ראוי להנהיג עם תועה בתחילת דרכו²⁹.

רק משה ידע לרעות את צאן ה' – הם בני ישראל. הוא ידע מתי נכון להתפלל עליהם ומתי לכעוס עליהם. אחר יציאת מצרים היו צריכים בני ישראל רועה שייבין את מצוקותיהם בתור צאן תועה, ויעלה אותם במדרגות הקדושה עד שיהיו מוכשרים לקבל תורה, ולאחר מכן להיכנס לארץ.

מכאן אנו מגיעים לרובד העמוק יותר בהבנת מעלת משה על שאר הנביאים, הנעוץ ביכולתו לחדור לעומק המציאות, ורצונו לתקן את כולה עד לפרטים הקטנים ביותר. משה שואף לתקן את כל הבריאה, לוקח עם של עבדים ואיתם ערב-רב שעולה ממצרים, דואג להם ללחם ומים ולהגנה במדבר. לפי דברינו לעיל, זוהי התנהגות של חכם שמנהיג את המציאות גם דרך הפרטים הקטנים, ולא רק באותות ומופתים ותוכחות על העוונות.

28. במדבר יב ג

29. עיין שמות רבה פרשה ב:

אמרו רבותינו, כשהיה משה רבנו עליו השלום רועה צאנו של יתרו במדבר, ברח ממנו גדי ורץ אחריו עד שהגיע לחסית. כיון שהגיע לחסית נודמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות. כיון שהגיע משה אצלו, אמר: אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא, עיף אתה! הרכיבו על כתיפו והיה מהלך, אמר הקב"ה: יש לך רחמים לנהוג צאנו של כשר ודם כך – חיך, אתה תרעה צאני ישראל, הוי ימשה היה רועה.

מצד שני, כמו שהסברנו משה עולה אל הא-להים, עד כיסא הכבוד, ומתווכח עם המלאכים³⁰. הוא רואה את ה' פנים אל פנים. מדרגות אלו מצביעות על דרגת הנבואה הגבוהה של משה, עד אשר "לא נשארה לו (למשה) כינו ובין השגת הקב"ה על אמיתת מציאותו אלא מחיצה אחת בהירה", כאמור.

ראוי לציין שהחכמה של משה היא לאו דווקא במוכן הטכני, הפשוט, שבו אנו מבינים את המושג חכמה. הרי מצינו שלמשה היה מה ללמוד מיתרו: כשבא יתרו לאתר מתן תורה וראה שמשה לא שופט את העם בצורה "יעילה", הציע לו למנות שופטים נוספים, והחבר שדרך זו עדיפה משל משה³¹.

כמו כן מבאר הרד"ק את הפסוק במלכים "הנה עשיתי כדברך, הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחר כך לא יקום כמוך"³², ומסביר ש"לא היה לפניך – אפילו משה רבנו בחכמת הטבע לא היה כמוהו, אבל בתכמת הא-להות היה חכם יותר ממנו. או פירושו – לא היה לפניו במלכים".

מכל זה אנו רואים שחכמתו של משה הייתה חכמה א-להית ולא דווקא אנושית.

משה לא היה בעל חסרון כנביאים אחרים, משום שידע לאתוז הן ברום מעלת הנבואה, והן בדרך ההתמודדות של החכמה.

השילוב המופלא של שתי התכונות הללו – חכמה ונבואה, בא לידי ביטוי במשך ההיסטוריה רק אצל משה ולא אצל נביאים אחרים³³. ממילא מתבארים יותר דברי הרמב"ם שהבאנו בתחילת דברינו: "שנאמין כי הוא אביהם של כל הנביאים אשר היו מלפניו ואשר קמו מאחריו – כלם הם תחתיו כמעלה". קביעה מוחלטת כזו, שלא ייתכן שיהיה עוד נביא כמו משה, נובעת רק מהבנה פנימית של דמותו של משה בתור השילוב המושלם של חכמה ונבואה.

30. שבת פח ע"ב

31. ראה שמות יח. דבר דומה מצינו במדרש:

ר' לוי בר רבי אומר: מנורה טהורה ירדה מן השמים, שאמר לו הקב"ה למשה: 'ועשית מנורת זהב טהור'. אמר לו: כיצד נעשה אותה? אמר לו: 'מקשה תיעשה המנורה'. ואף על פי כן נתקשה משה וירד ושכח מעשיהו. עלה ואמר: רבוני, כיצד נעשה אותה? אמר לו: 'מקשה תיעשה המנורה'. ואעפ"כ נתקשה משה וירד ושכח. עלה ואמר: רבוני, שכחתי אותה! הראה לו למשה, ועוד נתקשה בה. אמר לו: וראה ועשה, עד שנטל מנורה של אש והראה לו עשייתה, ואף על פי כן נתקשה משה. אמר לו הקב"ה: לך אצל בצלאל והוא יעשה אותה. ואמר לבצלאל, מיד עשאה. התחיל תמה ואמר: אני כמה פעמים הראה לי הקב"ה ונתקשיתי לעשותה, ואת שלא ראית עשית מדעתך. במדבר רבה בהעלתך טו

32. מלכים א ג ב

33. מלבר יהושע בן-נון, כדברי המהר"ל שציטטנו בתחילת הפרק.

יתרון נוסף של משה על פני שאר הנביאים והחכמים ניכר מדברי הרמב"ם:
 משה רבינו, לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין על-פי
 האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף, אלא כל
 האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו... ובמה האמינו בו –
 במעמד הר סיני. שעיינו ראו ולא זר, ואוינו שמעו ולא אחר... האש
 והקולות והלפידים והוא נגש אל הערפל והקול מדבר אליו ואנו שומעים:
 'משה, משה, לך אמור להן כך וכך'.
 יסודי התורה פ"ח ה"א

נבואת משה לא צריכה הוכחות באותות ומופתים, כיוון שאנו בעצמנו נוכחנו
 בנכונותה, ובכך שהקב"ה אומרה – "אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום"³⁴.
 משה היה ראשית הנבואה, הוא המקור הוודאי לכל מצוות התורה. בשל כך אין
 לאף נביא אחר אפשרות לסתור את דברי משה, אלא לצורך הוראת שעה.

פרק ה – "שנצרכה לדורות – נכתבה"

הנביא, אפשר שתהיה נבואתו לעצמו בלבד, להרחיב לבו ולהוסיף דעתו
 עד שידע מה שלא היה יודע מאותן הדברים הגדולים, ואפשר שישולח
 לעם מעמי הארץ או לאנשי עיר או ממלכה לכוון אותם ולהודיעם מה
 יעשו או למונעם ממעשים הרעים שבידיהם, וכשמשלחים אותו נותנין לו
 אות ומופת כדי שידעו העם שהאל שלחו באמת. ולא כל העושה אות
 ומופת מאמינים לו שהוא נביא, אלא אדם שהיינו יודעים בו מתחלתו
 שהוא ראוי לנבואה בחכמתו ובמשנתעלה בהן על כל בני גילו, והיה
 מהלך בדרכי הנבואה בקדושתה ובפרישותה, ואתר כך בא ועשה אות
 ומופת ואמר שהאל שלחו, מצוה לשמוע ממנו שנאמר: "אליו תשמעון".
 ואפשר שיעשה אות ומופת ואינו נביא וזה האות יש לו דברים בגו, ואף
 על פי כן מצוה לשמוע לו הואיל ואדם גדול וחכם וראוי לנבואה הוא
 מעמידים אותו על חזקתו, שבכך נצטוינו, כמו שנצטוינו לחתוך את הדין
 על-פי שני עדים כשרים ואף-על-פי שאפשר שהעידו בשקר, הואיל
 וכשרים הם אצלינו מעמידין אותן על כשרותן, ובדברים האלו וכיוצא
 בהן נאמר: "הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו", ונאמר: "כי
 האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב".
 רמב"ם יסודי התורה פ"ו ה"ז

הכני החכמה והנבואה ומשמעותיהן צריכים להשפיע על עבודת ה' של כל
 אחד מאיתנו. גם המדרגות העליונות שאיננו שייכים להן בפועל, ואף הנבואה
 שפסקה זה מכבר, ודאי נוגעות ומשמעותיות לנו. איך אם כן נמצא לחכמה
 ולבואה מקום בתוכינו?

על-פי הבנתי, בדברנו על החכמה או מתכוונים לרצון להבין ולקבל דרך השכל ולא דווקא לגאונות או ידיעה הישגית, אלא לרצון ללמוד באופן עמוק ומחושב – אי לכך, אין לייחס עניין זה לדורות מסוימים בלבד³⁵, אלא לכל הדורות, כולל דורנו. לפי מה שהבאנו בפרק השני, חכמה היא היכולת לנתח דברים בצורה פרטנית. ודאי שפעם היו חכמים גדולים יותר מאשר בדורנו, וקיימת ירידת הדורות³⁶ שבצקבותיה אין לנו חכמים בסדר גודל של אנשי כנסת הגדולה, ואף בסדר גודלם של התנאים והאמוראים, אך חלילה לנו מלטעון שאין לנו שייכים לחכמה, בניתוח הפרטי לעומק, וקל וחומר ששייכים לנו גם לצד השני שבחכמה, שהיא הקפה של המקורות והמדרגות, אם כי אנו לא משיגים אותם. עוד ניתן לומר כי מעלת החכם זו שהזכרנו – פירוט וידיעה של כל המדרגות – שייכת אף יותר בדורותינו. כמו כן ניתן לפרש את מה שנאמר "הלכתא כבתראי", ולומר שעיקר הפסיקה וההוראה לדורנו נתונה ביד החכמים החיים עימנו, אלו שחובשים את ספסלי בית המדרש ומתחברים יומם ולילה לתורה. החכמים פוסקי ההלכה מחויבים ומתייחסים אמנם לספרי הראשונים והאחרונים, אבל הפסיקה לגבינו מסתמכת בסופו של דבר על סברותיהם, ועל השלכם ממה שנאמר בספרים על המציאות שלנגד עיניהם.

יש לנו יכולת מיוחדת לחדש דברים גם בדורנו – חידושי תורה, פירושים והלכות – משום שכשאנו באים ללמוד סוגיה עומדים לנגד עינינו המקורות כולם. החל מהגמרא, דרך הגאונים והראשונים, וכלה באחרוני זמננו. לכן ביכולת חכמי דורנו דווקא להורות לנו ההלכה.

ביכולתנו, אם כך, להיות חכמים גם היום, לאחר תקופת התנאים והאמוראים. זאת בזכות התורה שקיבלנו בהר סיני, ועימה דרכי לימוד, עיון ומדרש, הנקראות "מידות שהתורה נדרשת בהן". באפשרותנו גם להתייחס לכל פרטי המציאות שקיימים היום, כמו חשמל ואלקטרוניקה שמעסיקים הרבה את גדולי דורנו, וכן רפואה מודרנית ועניינים נוספים שנחדשו היום, ורק כעת ניתן לרונן בהם או למצוא התייחסות הלכתית לגביהם.

יחד עם זה יש בידינו, לעניות דעתי, גם שייכות לנבואה. כדי להבין איך יכולים אנו להתקרב לנבואה, נתבונן בדברי הרמב"ם המובאים לעיל:

35. מדובר בהווא אמינא שניתן 'מונופולי' על המושג המדובר – "חכם" – רק לקבוצה מסוימת בימי אנשי כנסת הגדולה. בזמן שכית המקדש היה קיים, ישנן התייחסויות רבות ל"חכמים" במשניות, כשמדובר בעצם על אנשים מסוימים, כגון הקביעה ש"חכם" מתיר נדרים ועוד. אולי עלינו להשאיר מושג זה רק לימיהם, ומאז, ודאי שבימינו, אין חכם אמיתי כמו שמדובר בזמנם לפי הגדרתנו.

36. ראה מאמר הדור של הרב ב'עקבי הצאן'.

...ולא כל העושה אות ומופת מאמינים לו שהוא נביא, אלא אדם שהיינו יודעים בו מתחלתו שהוא ראוי לנבואה בחכמתו ובמעשיו שנהעלה בהן על כל בני גילו, והיה מהלך בדרכי הנבואה בקדושתה ובפרישותה... רמב"ם יסודי התורה פ"ז ה"ז

מכאן משמע שנביא לא היה נולד באותה מדרגת קדושה שאליה הגיע כנביא, אלא מפתח ומשכלל את פרישותו וקדושתו, מתקן את מידותיו ומפתח את שכלו. לאחר מכן, אם היה רצון מלפני ה', הייתה נחה עליו רוח נבואה אלהית והיה מתנבא. על-פי הרמב"ם רק על אדם שקידש עצמו כל ימיו, ומעשיו ושכלו מתוקנים, אפשר שתחול נבואה, ולא על כל אדם שעושה מופת. אדם שמשקיע את שעותיו וימיו בתיקון מידותיו יכול להיות מוכשר לקבל נבואה, אף אם לא יקבלה בפועל³⁷. בדרך זו יוכל להיטהר ולהיות כלי להופעת השפע האלהי דרכו. ערך הקדושה כמוכן איננו מתגלה רק אם זוכים לנבואה בפועל, שכן ה' מעניק משפעו לכל מי שמקדש ומבטל עצמו בענוה גמורה. וכן אומר אדמו"ר הזקן:

והנה המשכת התורה בבחינה זו כתיב 'משה ידבר'. משה בחינת ביטול 'והאיש משה ענו מאור מכל האדם אשר על פני האדמה'. ונחנו מה'. 'ידבר' מלשון המשכה והנהגה, כמו 'דבר עמים'. דהיינו שממשיך אור אין-סוף ב"ה למטה על-ידי בחינת ביטול, כי 'החכמה מאין תמצא' מבחינת אין. ו'במקום שאתה מוצא גדולתו שם אתה מוצא ענותותו'. והיינו על-ידי בחינת ענוה.³⁸ תורה אור יתרו סח ע"ב

התורה באה רק על-ידי ביטול ה"אני" ורצונותי שלי אל החכמה האין-סופית שבה. דווקא משה שהגיע לרמה הגבוהה ביותר של ביטול, עד שאמר על עצמו "ונחננו מה", זכה להוריד את התורה לעם ישראל.

מטרתנו, לעניות דעתי, היא לקחת את יסודות הנבואה ודרכיה, וללמוד מהם להתנהגותנו היום-יומית שתהיה מלאה ביראת שמים ובדבקות בה' – כמו שהראינו ממשה רבנו ומכל נביאי האמת שעמדו לעם ישראל במשך ההיסטוריה, ומכל הצדיקים שהתנהגו בפרישות וקדושה המכנינות לנבואה, תיקון המידות וכניסה אל הקודש פנימה, שראוי לכולנו לתת אליהם את ליבנו.

ועם זאת, עלינו לקשר את החכמה האלהית, היא התורה, עם חיי המעשה השוטפים ועם כל עיסוקינו. לנסות לפתח ולהרחיב את דברי התורה שניתנו לנו

37. ראה לעיל "אמר רבי אכדימי דמן חיפה: מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים" (ב"ב יב ע"א). היום בפועל אין נביאים שניתן לקבל מהם את דבר ה', וצדיק הסמכות ביד החכמים.

38. בתוך עשר הספירות שמקיימות את העולם ועל-פיהן נברא העולם, הספירה הגבוהה ביותר היא ספירת החכמה. למרות זאת, ואולי מפני כך, תכונתה היא ביטול לא-להות. לכן פנימיותה היא "אין". משה, בזכות התבטלותו, זכה ששורשיו כמו שורש התורה, הוא מספירה זו – ספירת החכמה.

במסורת מאבוחינו, בעזרת שכלנו והכלים שניתנו לנו על-ידי רבותינו. כך נוכל לגלות בתוכנו את אותה בחינה מיוחדת למשה, המתנוצצת במידה מסוימת בכל אחד מאיתנו, כמאמר חז"ל שישנה "אתפשטותא דמשה בכל דרא ודרא" (→ בכל דור ודור), ובכל חד וחד מישראל³⁹.

39. תניא לקוטי אמרים פרק מב (על-פי תקוני זוהר).